

Miran Hladnik

TRUBAR IN INTERNET

Inflacija simpozijev v Trubarjevo čast je v jubilejnem letu tolikšna, da vzbuja pomisleke. Simpozij je termin s področja znanosti, znanost pa povezujemo z raziskovanjem neznanega in odkrivanjem novega. Ali imajo desetine referatov na simpozijih po Sloveniji in tujini res ta namen? Dogajajo se ob okrogli obletnici, okrogla obletnica ali jubilej pa je izraz s področja kulture, ohranjanja zgodovinskega spomina, torej priklicevanja in utrjevanja že znanega. Naša srečavanja, posveti in simpoziji imajo predvsem kulturno vlogo, s čimer ni nič narobe, če se le zavedamo nevarnosti stereotipizacije spoznanj. Trditev, ki imajo nedvomno kulturno osmišljevalno vrednost, ni treba vedno znova preverjati in argumentirati, kar je praksa in naloga znanosti, zato rade skrepenijo v šolske fraze. Naslov tegale simpozija, *Trubar in internet*, kaže željo, preseči vpetost razpravljanja o Trubarju v krog kulturnega rituala in ga premisliti na novo v zvezi s svežimi civilizacijskimi dejstvi.

Če bi začela svojo šolsko uro z naslovom *Trubar in internet* učiteljica za slovenščino, bi jo najbrž morala uvesti z izjavo: »Ne, Trubar še ni poznal interneta.« Pri mladini, ki še ni utegnila razviti zgodovinskega čuta in je preteklost niti ne zanima, bo izzvala začudenje in pomilovanje, saj si težko predstavlja že življenje brez mobija in se ji zdijo vsi časi pred njegovim izumom obupno dolgočasna prazgodovina.

Kdo drug bo pod naslovom *Trubar in internenet* želel izvedeti, koliko Trubarja smo že preselili na internet, o principih, formatih in težavah digitalizacije, strojni analizi njegovih besedil itd. Tema je vredna poudarjene pozornosti in angažmaja, saj je nadvse žalostno, da je Trubarja v javno dostopni digitalni obliki komaj za vzorec. V

zbirki slovenskih leposlovnih besedil so *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* iz leta 1557 (<http://lit.ijs.si/trubar57.html> – 56.500 besed; to dobro delo za slovenski digitalni ponos je moral spet opraviti nekdo iz tujine, nemška slavistka Elisabeth Seitz 1998) in odlomki iz Trubarjevega berila v pičlem obsegu 1650 besed (<http://lit.ijs.si/trubar.html>). Ta besedila je vatikanski portal IntraText (<http://www.intratext.com/Catalogo/Autori/AUT1561.HTM>) uporabil za izdelavo konkordanc in besedilnih statistik. To pa je tudi vse. Trubarja imamo za začetnika slovenske književnosti, potrebe po tem, da bi se z njim v digitalni obliki vsaj ponašali, če ga že ne raziskovali, pa očitno ni, kar dokazuje, da je naše občudovanje prve osebnosti slovenske književnosti zgolj deklarativne narave. Na Wikiviru (http://sl.wiki.source.org/wiki/Primo%C5%BE_Trubar) je pripravljeno kazalo 21 Trubarjevih knjig in desetih njegovih nemških predgovorov, trenutno pa tam žal ni še ničesar. Še najprej se obeta, da se bo kakšna Trubarjeva knjiga pojavila v Googlovem projektu digitalizacije ameriških univerzitetnih knjižnic (<http://books.google.com>), ki hranijo marsikatero slovensko knjižno rariteto, ali v kakšnem podobnem projektu v tujini.

Če odtipkamo v iskalnik Primož Trubar, dobimo najprej članek iz Wikipedije. Že konec 2004, kmalu po rojstvu tega izvrstnega spletišča, je geslo za slovensko Wikipedijo pripravil dijak idrijske gimnazije. Redakcij članka je bilo do danes 176 (<http://stats.wikimedia.org/SL/>), s čimer se uvršča Trubar med 200 najpogosteje redigiranih slovenskih člankov (povprečje je 14 redakcij na članek); avtorjev redakcij je bilo 79 (dobra polovica redakcij je delo 28 registriranih avtorjev, ostalo so anonimneži). Zaradi vandalskih posegov je bil članek oktobra 2006 in 22. januarja 2008 zaklenjen za redakcije in ga lahko urejajo le uveljavljeni wikipedisti; take usode so deležna le redka gesla na Wikipediji.

Slovenski članek o Trubarju je bil preveden in prirejen za 13 drugih Wikipedij: bosansko, angleško, nemško, špansko, finsko, francosko, hrvaško, italijansko, nizozemsko, poljsko, portugalsko, slovaško, srbsko. Obsežnejše je nizozemsko geslo, kar je zasluga tujega študenta slavistike na izmenjavi v Ljubljani, ki je to delo opravil namesto izpita; tako nastajajo tudi slovenska gesla v bolgarščini, češčini,

poljščini, nemščini. Na vrhu seznama zadetkov s Trubarjem je poleg Wikipedije spletna stran društva Harvardi, ki skrbi »za ohranjanje domoljubnih tradicij« (gre za slovensko paravojaško organizacijo, ki se v zadnjem času izpostavlja v protestnih pohodih na južni meji). Če že slovenisti ne pogrešajo digitalnega Trubarja, nam ga mogoče digitalizirajo nacionalistični rojaki.

Kaj povezuje Trubarja in internet? Pojma sta daleč vsaksebi in v naslovu simpozija ju združuje status zgodovinske prelomnosti. Trubar je prelomen kot začetnik slovenske knjižne kulture, internet je prelomen kot nov način komunikacije in sinonim za novo civilizacijsko paradigmo. O Trubarjevem prelomnem značaju ni nobenih dilem, o prelomnosti interneta pa pravzaprav tudi ne. Ker pa se med humanisti sem in tja še najde skeptik, ki zatrjuje, kako je bilo vse bistveno odkrito že pred tisočletji in kako je vse novo samo v drugačno embalažo zapakirana starodavna človeška izkušnja (s takimi trditvami se absolutno ne strinjam), naj ponazorim prelomnost interneta s slikovitim zgledom. Nekatere izziva kar k novemu štetju časa: namesto pred našim štetjem (pr. n. š.) pravijo *pr. G.* in namesto Anno Domini (A. D.) pravijo *po G.*, kar ne pomeni pred našim Gospodom in po njem, ampak »pred Googlom« in »po Googlu«.

Novi načini komunikacije bistveno spreminjajo tudi konstanto, ki ji rečemo slovenski nacionalni značaj. Če povprašamo tujega poznavalca slovenskih čudi, kaj je tisto, kar najbolj označuje podalpske Slovane, bo brž postregel s slovenskim pregovorom »Naj sosedu koza crkne« in tako izpostavil privoščljivost kot našo prepoznavno značajsko specifiko. Internetna revolucija briše zloglasno slovensko privoščljivo skrb za sosedovo živino iz zavesti in jo obeta nadomestiti s plemenitejšimi interesi. Gre za t. i. »distribuirano kooperativno omrežno produkcijo znanja«, ki jo bolje poznamo pod imenom Wikipedija. Wikipedija je metafora za internet, saj kar najbolje uteleša njegovo specifiko, tj. priložnost za kreativno participacijo slehernika pri produkciji informacij. Kot taka je strašno ranljiva in si v okviru tradicionalnega slovenskega obnašanja njene eksistence ni mogoče predstavljati. Ker Wikipedija živi in cveti med Slovenci že od leta 2002, bo za opis spremenjene slovenske čudi treba najti kakšen spodobnejši pregovor.

Med prelomnostjo Trubarja in prelomnostjo interneta se takoj pokažejo tudi bistvene razlike:

1. Trubar je prelomen samo za Slovence in za slovenščino, internet pa je pojav globalne narave.

2. Trubar je prelomen kot avtor prvih slovenskih knjig dobrih sto let po izumu knjižnega tiska (1440), internet pa je prišel med Slovence tako rekoč brez zamude.

3. Trubar je svoj knjižni projekt sicer namenjal vsem Slovencem, neposrednih bralcev pa je bilo pri izredno nizki stopnji pismenosti neprimerno manj kot današnjih udeležencev internetne komunikacije; internet je leta 2007 uporabljalo že 60 % populacije ali skoraj 1 milijon ljudi (Raba interneta v Sloveniji, <http://www.ris.org/>), porast uporabe je 12 % na leto. Mesečno pregleda statistični Slovenec 275 spletnih strani in se na vsaki zadrži dobre pol minute. Tudi če je polovica teh informacij slikovne narave, pomeni to kar nekaj branja in spodbija tožbe o tem, kako novi mediji zavajajo v stran od branja.

4. Slovenski protestantski knjižni čudež je bil skorajda monopolni plod Trubarjevega ustvarjalnega genija, internetne informacije pa ustvarjajo desetisoči: internet nagovarja slehernika k ustvarjalnosti.

Razlik med Trubarjem in internetom je očitno več kot skupnih točk, od tod potreba po bolj specifičnem podnaslovu simpozija: *Slovinci na začetku in na koncu Gutenbergove galaksije*. Ta usmerja k razmisleku o udeležbi Slovencev v knjižni kulturi in njihovi pripravljenosti za udeležbo v novi kulturni paradigmi. Koliko lahko Slovencem pri tem pomaga Trubarjeva oz. knjižna izkušnja? Moje razmišljanje jo bo preverjalo najprej ob spremembah koncepta avtorstva, nekaj malega pa še ob jeziku in razmerju med domačim in tujim.

1. Avtorstvo

Problem avtorstva se izpostavi, ko pomislimo, kateri osebnosti bi v današnjem prelomnem trenutku pripisali podoben status kot Trubarju v prelomnem času 16. stoletja, in take osebnosti ne najdemo. Za nikogar ni mogoče reči, da je novodobni ali internetni Trubar. V žurnalističnih krogih se je pred časom sicer govorilo o slovenskem Gutenbergu (<http://lit.ijs.si/cosic.html>), pa ni bil mišljen izumitelj reciklažnega svinčenega stavka in knjižne preše, ampak projekt

Gutenberg, ki mu gre od pionirskih časov interneta dalje za digitalizacijo svetovne literarne dediščine. Internetni čas postopoma briše uveljavljeni koncept avtorstva. Razkrajati se je začel že s kolektivnim avtorstvom pri filmu, gledališču, v glasbi, pa tudi v znanosti nas vedno znova doletijo korekture šolskih oz. enciklopedičnih resnic o izumiteljih tega in onega. V zavest prihaja, da največji dosežki v civilizaciji niso plod posameznikov, ampak skupinskih prizadevanj. Za izumitelje so zapisani ljudje, ki so znali spretno strniti in promovirati znanje, ki so ga prispevali pred njimi ali ob njih že drugi.

Samo ilustracija iz literarne vede, kjer je obveljal za prelomno osebnost, začetnika svetovnega zgodovinskega romana Walter Scott, čeprav je dokumentirano, kako je natanko tak tip zgodovinske fikcije kot njegov (s posebnim občutjem preteklega časa in s poudarkom na njegovi slikovitosti) že 40 let prej živel v nemški literaturi (<http://www.uibk.ac.at/germanistik/histrom/docs/kent.html>). Scott seveda ni samo eno od možnih imen, pod katerimi si zapomnimo zgodovinski roman, ampak je bil za blagovno znamko žanra izbran zaradi svoje prevodne slave in vpliva. Se provokativni primer iz slovenske književnosti. Josip Jurčič velja za utemeljitelja pripovedne proze 19. stoletja, ker naj bi preprosto znal pisati bolje od vrstnikov. Daleč od tega, da bi mu hotel odvzeti prvenstvo, trdim le, da je njegova zvezda zasijala tudi na račun drugih stilnih, tematskih in žanrskih inovatorjev, kakršna sta bila npr. Anton Koder in Pavlina Pajk: en sam reprezentant za vsako obdobje pač lajša organizacijo jubilejnih ritualov.

Romantično dojemanje kulturne zgodovine naroda kot zaporedja velikih tekstov genialnih avtorjev, ki se pojavijo v spletu naključnih srečnih okoliščin (saj še pomnimo: daleč pred svojim časom in v sporu z nevrednim družbenim okoljem, najlepši zgled je ravno France Prešeren), se izpeva. S sodobnega stališča leta 2008 nimamo kaj proslavljati, ker se 1508. leta ni zgodilo nič odločilnega. Praznovanje Trubarjevega rojstva je refleks starodobnega poudarjanja avtorskega genija, ki predpostavlja, da je bila že tedaj spočeta tudi prva slovenska knjiga, ki se je rodila dobra štiri desetletja pozneje.

Na pravno formalni ravni se sprememba kaže v pojavu drugačnih ureditev avtorstva, kot jo poznamo prek standardnega copyrighta

(vse pravice pridržane). Copyright je nastal v času monopolne knjižne oblike intelektualnih proizvodov in sodobnim oblikam, v katerih se pojavljajo proizvodi človeškega uma, zlasti zaradi internetne distribucije ne ustreza več in povzroča nerešljive pravne konflikte. Alternativna zakonodaja in praksa je znana pod imeni copyleft, licenca CC, licenca GFDL (GNU Free Documentation License 'licenca o rabi proste dokumentacije' – gre za postmodernistični rekurzivni akronim) ipd. Vsaka naslednja gre korak dlje v razpuščanju avtorske blagovne znamke. Licenca CC (<http://creativecommons.si/> – creative commons, »licenca ustvarjalnega ljudstva«) še zahteva, da se pri uporabi intelektualnega produkta sklicujemo na avtorja in njegovo voljo, da ne posegamo v njegovo delo ipd., licenca GFDL, s katero so opremljeni članki v Wikipediji, pa ne računa več z avtorskim napuhom: ime avtorja ali avtorjev najdemo šele v historiatu redakcij, ne pa več na nekdanjem običajnem mestu, v glavi ali na dnu dokumenta, avtorji se podpisujejo s psevdonimi in se strinjajo, da njihov prispevek takoj postane javna last.

Običajno se misli, da je internet prostor vsesplošne kraje, pirati pa da imajo v razmerju do bogatih producentov status nekakšnih plemenitih robinhudov. Nasprotno, v Wikipediji, ki je zgled obnašanja na internetu, je zahteva po tem, da vsako informacijo dokumentiramo in opremimo z dovoljenjem za objavo, neprimerno večja, kot smo navajeni iz knjižne in časopisne kulture. Internet krepi občutljivost za izvor in za avtorstvo dokumentov in omogoča tudi instantno kontrolo plagiatorstva. Po drugi strani pa s tem, ko nagovarja, da damo svoj članek v javno last, goji sproščen in neritualni odnos do avtorstva.

Primož Trubar se je svoje avtorske izjemnosti, prvenstva in zaslug še kako zavedal, bil nanje ponosen in se razumljivo upiral tujemu prisvajanju njegovega dela. Postavil se je na začetek dolge verige avtorskih veličin, na katerih je zrasla nacionalna literarna kultura. Internet gradi svet brez izstopajočih avtoritet. Za vseobsežno Wikipedijo ne stoji nobena državna ali profitna inštitucija, sodobna proizvodnja informacij hoče biti neodvisna tako od države kot od trga. Znani sta seveda imeni izumiteljev Wikipedije, to sta Larry Sanger in Jimmy Wales, vendar njeno življenje ni več odvisno od njiju,

razvila se je v sistem, ki se regulira sam. Avtorji občudovanja vredne količine člankov na Wikipediji se praviloma podpisujejo z vzdevki in le posamezni tradicionalno s svojim pravim imenom in priimkom.

Kjer ni ekskluzivne avtoritete, tudi ni ene same, ekskluzivne resnice, zato wikipedijska gesla lahko neobremenjeno vključujejo različne perspektive na en pojav. Občudovalce knjižne kulture moti prav wikipedijsko nagnjenje k združevanju alternativnih definicij in odsotnost vrednostnih sodb. Avtoriteta je v wiki svetu razumljena kot nekaj, kar hromi kreativnost subjekta in omejuje svobodo, uveljavljanje avtorstva pa razume zgolj kot stvar ega in želje po honorarju. Ta dva pojma, kreativnost in svoboda, sta osnovni gesli wiki univerzuma. Z izrecnim nagovarjanjem k smiselnemu kršenju oz. adaptaciji lastnih pravil se vanjo naseljuje tudi nekaj plemenitega anarhizma. Ustvarjajoča wiki skupnost je oblikovala dovolj učinkovite mehanizme skupinskega uredniškega odločanja, ki kljub odsotnosti avtoritete blokirajo avtorsko samovoljo. Ključno izrazje razkriva nazorsko zaledje nove paradigme: skupnost, občestvo, »ustvarjalna gmajna« (kar z asociacijo na slovensko uporniško pesem *Leukhup, leukhup, leukhup, leukhup woga gmaina* iz šestnajstega stoletja opozarja na svojo uporniško dimenzijo; ne pozabimo, da je bil Trubar proti kmečkemu uporništvu!), »pametni kaos«, »decentralizirana eksistenca«, »moč od spodaj navzgor«, »množični um«, enakost, bratstvo. Niso to pojmi, ki od francoske revolucije dalje osmišljajo zahodno kulturo? Nenaavadno je, kako se v opisani duhovni atmosferi prav iz pisateljskih vrst pojavljajo glasovi, ki bi raje videli zmagovati razsvetljeni absolutizem. Ni tudi klic po novodobnem Trubarju take narave?

Wikipedija je skupinsko podjetje iz prepričanja, da je skupnost najboljše varovalo pred ekstremnimi, agresivnimi ali zlonamernimi posamezniki. Kritiki ji očitajo, da je s poudarjanjem anonimnega kolektivismu v nevarnem sorodstvu z vzhodnimi ideologijami, govorijo celo o digitalnem maoizmu in strašljivem uveljavljanju množične pameti (hive-mind, »pamet panja«). Wikipedisti zavračajo strahove z izkušnjo, koliko individualnih kreativnih energij sprostitjo taka podjetja, in s prepričanjem, da skupnostna naravnost nikakor ne ogroža osebnostnega individualizma in zahodne demokracije. Množica seveda ostaja ambivalenten pojem v naši civilizaciji, ki ga salomonsko

rešujemo tako, da jo presekamo na dobro in zlo polovico: dobri množici, ki jo opredeljujejo demokratična pravila, damo ime skupnost (občina, občestvo, ljudstvo), zlo množico, ki jo značita nasilje in centralizem, pa iz spomina na vse sovjetsko poimenujemo kolektiv.

Kako močno zna ta »množični um« preplaviti ustvarjajočo knjižno elito, pokaže primerjava med spletnimi stranmi slovenskega pisateljskega društva (<http://www.drustvo-dsp.si>) in spletišča *Pesnik.net* (<http://www.pesnik.net/content/view/420/1/>), ki je, podobno kot spletna revija *Locutio* (<http://www.locutio.si/>), neselektivno odprta kateri koli pesniški ambiciji. Med 300 člani društva z uradno potrjenim pesniškim statusom ni malo takih, pri katerih imamo težave, če hočemo priti z njimi v stik, ker nimajo ne e-naslova ne predstavitvene strani, ki jim je skratka za bralca figo mar. Neprimerno bolj živa je scena med največkrat anonimimi oz. psevdonimnimi avtorji na pesniškem portalu. Trenutno jih je okrog 700 in pohvalijo se lahko s številčno in sprotno bralsko odzivnostjo. Pasivnost udeležencev v knjižni kulturi se nadomešča s kreativno aktivnostjo udeležencev v internetni komunikaciji. Internetna kultura animira več ustvarjalnih energij, pa vendar še vedno zajame le manjši del populacije in je v tem smislu elitna: slovenskih wikipedistov je npr. vsega nekaj čez 1000 ali 0,1% ljudi na internetu, blogarjev je med 100 uporabniki interneta šest, med 1000 nagovorjenimi slovenisti se jih za digitalizacijo leposlovne klasike javi le 1% ipd. Preostala večina populacije, ki je v internetni kulturi udeležena tako, kot je navajena iz knjižne kulture, to je pasivno, je potencial, ki ga bo verjetno nagovorila šele naslednja civilizacijska paradigma.

2. Jezik

Trubarjeva odločitev za medij knjigo 100 let po njenem izumu ni bila pretirano inovativna, inovativna je bila njegova odločitev, da bo knjiga v slovenščini. Dalmatin je s prevodom celega *Svetega pisma* zagotovil Slovcem visoko 12. mesto med kulturnimi krščanskimi narodi v 16. stoletju. Dejanje je primerljivo s slovenskim prevodom operacijskega sistema Okna, »biblije današnjega časa«, kar uvršča slovenščino na 30. mesto; slovenščina je menda najmanjši jezik, v katerega je bil preveden. Med 253 jeziki, v katerih najdemo Wikipe-

dijo (po strožjem štetju, ki izključuje dialekte, 190), je po številu člankov slovenščina nekako na 23. mestu. Na dan nastane povprečno 50 gesel in s trenutnimi 63.000 gesli med skupaj 10 milijoni wikipedijskih gesel na svetu je slovenski delež 0,6%. Internet imamo povprek za prostor uveljavljanja globalne angleščine na račun lokalnih jezikov, kar sploh ne drži več. Na Wikipediji je delež gesel v angleščini 25% in vztrajno pada v korist rastočih spletišč v drugih jezikih. Internet spodbuja jezikovno raznolikost in je v tem pogledu primerljiv z učinkom, ki ga je imel na jezikovni in književni razvoj protestantizem. Ob vsakem wikipedijskem geslu se nahaja seznam povezav na isto geslo v drugih jezikih. Primerljivost opisov prvič odpira instantno možnost za soočanje raznolikosti konceptov sveta. Nič novega ni, da je slovenščina še najbolj diskriminirana v slovenski akademski sferi, kjer veljajo samo objave v angleščini, čeprav naj bi univerza in akademija jamčili slovenščini privilegiran položaj. To je nenavadno tudi spričo dejstva, da je bil internet izumljen prav za akademsko sfero.

3. Domače-tuje

Trubar je moral v tujino, da je izpolnil svoje slovensko knjižno poslanstvo. Bivanje v tujini je bilo tudi zame in še za marsikaterega udeleženca internetne komunikacije bistvenega pomena za dojetje novih komunikacijskih možnosti. Idealno slovensko pozicijo v razmerju domače-tuje lepo artikulira nostalgичni klic junaka v Škamperletovem romanu *Kraljeva hči* (1997): »Mi smo odhajali v svet, svet pa do nas ni imel dostopa. Kakšno razkošje!« Takega nesimetričnega udobja sodobni svet ne dopušča. Privilegiju *splendid isolation* se bo treba odpovedati in mislim, da brez škode. Za kulturno preživetje nas bo utrdilo samo, če se zunanjemu svetu izpostavimo, tako kot so za zgled počeli vsi veliki slovenski literarni avtorji: Trubar s prevzemom tujega črkopisa in tiskarske tehnike, pa seveda s prevzemom alternativne veroizpovedi, Prešeren s prevzemom tujih pesemskih form in s kritiko avtarkizma v *Novi pisarji*, Cankar z bivanjem na Dunaju, Bartol s promocijo »neslovenskih« literarnih tem in ideologij ... Interneta ne smemo spoznavati tako, kot spoznavamo sovražnika, da bi ga obvladali in premagali (spomnimo se Iztoka, ki je v Finžgarjevem romanu *Pod svobodnim soncem* spoznaval bojno tehniko

sovražnih Bizantincev), ampak ga moramo razumeti kot enkratno priložnost za sprostitev lastne ustvarjalnosti.

Za konec ponavljam vprašanje, koliko nam lahko v spremembi civilizacijske paradigme, ki smo ji priča, pomaga Trubarjeva izkušnja? Trdim, da so izkušnje in preživetne strategije, ki jih je v okviru knjižne kulture, kakor jo je utemeljil Trubar, prakticirala slovenska družba in ki so ji v preteklosti pomagale preživeti, danes v veliki meri neuporabne. Uporabni in zelo pomembni se zdita pravzaprav samo dve Trubarjevi potezi, to sta odprtost za svež in neobremenjen razmislek o lastnem mestu v kulturi in pogum, podati se na novo, neuhojeno in negotovo pot. Postavljanje spomenika knjigi je kljub nasprotni želji snovalcev dokument spoznanja, da je z Gutenbergovo ero konec.